DOI: [10.32702/2307-2156-2019.7.20](https://doi.org/10.32702/2307-2156-2019.7.20)

УДК 35.08:174

*Л. В. Литвинова,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри публічної політики та політичної аналітики
НАДУ при Президенті України (Київ, Україна)
ORCID: 0000-0002-3528-4352*

ДО ПИТАННЯ НАУКОВОГО ОСМИСЛЕННЯ ПОНЯТТЯ КОМУНІКАТИВНОГО ПРОСТОРУ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА АНАЛІЗ КОНЦЕПЦІЙ

*L. V. Lytvynova
Ph. D (psychological sciences),
Associate Professor of the Department of Public Policy and Public Analyst
National Academy of Public Administration under the President of Ukraine
(Kiev, Ukraine)*

TO THE QUESTION OF SCIENTIFIC COMPREHENSION OF THE NOTION OF COMMUNICATIVE SPACE: THE PRESENT STATE AND THE ANALYSIS OF CONCEPTS

У статті досліджено філософські, соціологічні, філологічні та інші підходи до розуміння комунікативного простору як соціокультурного феномену, проаналізовано погляди дослідників на співвідношення комунікативного інформаційного та культурного просторів. Досліджено наукові підходи щодо тлумачення специфіки поняття комунікативного простору, проаналізувати теоретичні концепції та сучасний стан наукової думки щодо перспектив розвитку сучасного публічного комунікативного простору.

Аналіз наукових джерел дозволяє виявити основні характеристики сучасного комунікативного простору, якими стають багатовимірність і мінливість. Не зважаючи на відмінності у науковому трактуванні комунікативного простору, в якості основних проблем його функціонування названо проблему взаємодії та взаємообмінів, а також проблему взаєморозуміння, яка пов'язана з ціннісними аспектами функціонування комунікативного простору. Комунікативний простір соціуму завжди є ціннісно навантаженим, оскільки в ньому встановлюються людські взаєностосунки, а людини, що живе поза аксіологічним простором, не існує. Домінуючою тенденцією сучасного комунікативного простору визнана його віртуалізація. Актуальним стає розвиток гуманістичних цінностей поваги та визнання унікальності кожного з учасників комунікації.

Констатовано, що універсальні гуманістичні цінності виступають беззаперечною підставою для формування та розвитку універсального комунікативного простору на засадах «волі до взаєморозуміння», без якої неможливо людське існування. Для розвитку взаємодії і розширення розуміння необхідне визнання системоутворюючих цінностей культури людської взаємодії, у яких міститься вся повнота ціннісного світу, цінностей діалогу в умовах ускладнення та збагачення комунікативного простору сучасного соціуму.

Рішення цих проблем вимагає спільних зусиль науковців і практиків, які вибудовують комунікативний простір сучасного соціуму.

Philosophical, sociological, psychological, philological and other approaches to the understanding of the communicative space as a sociocultural phenomenon are researched in the article. The scientific approaches to the interpretation of the specifics of the notion of communicative space, to analyze theoretical concepts and the current state of scientific thought regarding the prospects of development of modern public communicative space are investigated.

The views of researchers on the correlation of communicative information and cultural spaces are analyzed. An analysis of scientific sources can reveal the main characteristics of the modern communicative space, which become multidimensional and volatile. Despite the differences in the scientific interpretation of the communicative space, the main problems of its functioning are called the problem of interaction and interchange, as well as the problem of mutual understanding, which is associated with the value aspects of the functioning of the communicative space. The communicative space of society is always valuable, since it establishes human interactions, and a person who lives beyond the axiological space does not exist. The dominant tendency of the modern communicative space is recognition of its virtualization. The development of humanistic values of respect and recognition of the uniqueness of each of the participants in communication is becoming relevant.

It is stated that universal humanistic values serve as an indisputable basis for the formation and development of a universal communicative space on the basis of the "will for mutual understanding", without which it is impossible for human existence. For the development of interaction and expansion of understanding, it is necessary to recognize the system-forming values of the culture of human interaction, which contains all the completeness of the value world, the value of dialogue in the conditions of complication and enrichment of the communicative space of modern society. The solution of these problems requires joint efforts of scientists and practitioners who build the communicative space of modern society.

Ключові слова: *комунікативний простір; комунікативне середовище; мережевий простір; цінності; аксіологічний вимір комунікативного простору.*

Key words: *communicative space; communicative environment; network space; values; axiological dimension of communicative space.*

Постановка проблеми. Сучасна парадигма соціально-орієнтованого публічного управління, витоки якої ми знаходимо у класичних теоріях демократії, актуалізує принципово нові цінності та вимоги до комунікативного дискурсу в публічному просторі України. Науковці, розглядаючи комунікації у соціально-філософському контексті, приходять до висновку, що сьогодні однозначного наукового визначення комунікативного простору не існує. Він розуміється, здебільшого, як певний структурований простір, що визначається як усвідомлена форма або структура і виступає середовищем, у якому реалізуються різноманітні форми комунікацій або комунікативних взаємобмінів. Потреба у науковому осмисленні феномену комунікативного простору є надзвичайно актуальною та стала виникати в зв'язку з появою нових технічних, а особливо електронних засобів комунікації, що перетворили масштаби соціальних та публічних комунікацій з локальних комунікативних спільнот на світове комунікативне співтовариство. Мова йде не про окремі комунікативні зв'язки, а про глобальний комунікативний простір, у якому при тотальному зануренні в комунікації «всі відчужені від усіх, проте все про всіх знають». Наслідком такого розвитку засобів комунікації стало «становлення глобального комунікаційного простору, який істотно впливає на різноманітні сторони життя суспільства, окремої людини, на структурні елементи всієї системи культури» [9, с. 34]. Саме сьогодні, коли залученість в комунікативні процеси стала тотальною, зникають кордони комунікативних зв'язків, можливості людини приєднуватися до різноманітних комунікативних потоків обмежуються тільки її здатністю включатися у різний комунікативний контекст, або «комунікативну гру».

Актуальність дослідження сучасного комунікативного простору та його наукового осмислення постала з усією очевидністю, проблеми сучасного комунікативного простору стали займати вагоме місце в науковому дискурсі. Попри високу присутність цього поняття в філософській, соціологічній, психологічній та публічно-управлінській науці, а також дослідженнях, присвячених теорії, соціології та психології комунікації, існує

потреба у подальшому науковому осмисленні та поглибленому аналізі поняття комунікативного простору, його сучасного стану та розвитку провідних наукових концепцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значення комунікації як одного з провідних умов управління підкреслювалося багатьма зарубіжними і вітчизняними вченими. Послідовний розвиток теорій міжособистісних, культурних, соціальних, політичних, масових комунікацій ми знаходимо в працях М. Маклюєна, С. Шеннона, Ю. Хабермаса [16; 19; 20]. На окрему увагу заслуговують роботи вчених, які дозволили обґрунтувати появу комунікативістики [7], вивчення та аналіз соціальної складової здійснено у роботах вітчизняних науковців [6]. Не залишився без уваги і розгляд проблеми розвитку людського капіталу, ціннісних засад публічного управління, удосконалення організаційної культури публічного управління [5; 8; 11].

Мета статті. Дослідити наукові підходи щодо тлумачення специфіки поняття комунікативного простору, проаналізувати теоретичні концепції та сучасний стан наукової думки щодо перспектив розвитку сучасного публічного комунікативного простору.

Вклад основного матеріалу. У сучасній теорії комунікації відбувається ототожнення засобів масової інформації та засобів масової комунікації. Досить поширеним є уявлення про комунікативний простір як еквівалент інформаційного простору або його різновиди. Так, Г.Г. Почепцов визначає комунікативний простір як різновид інформаційного простору, в якому відбувається двосторонній процес, «де відправник та одержувач інформації формують цю комунікацію» [12, с. 295-296]. Характерною ознакою комунікативного простору виступає активність комунікантів і їх здатність формувати комунікативний простір. Розгалужене трактування комунікативного простору пропонується в теорії комунікації Ф.І. Шарковим, який визначає комунікативний простір як середовище, у царині якого відбувається комунікативна взаємодія. Науковцем вводяться параметри соціокультурного середовища та комунікативного простору, в межах яких здійснюється комунікація [17]. Розгорнуте дослідження сутності та структури комунікативного простору, у межах вивчення лінгвістичних аспектів комунікації, подано у роботах Б.М. Гаспарова. Науковець розглядає комунікативний простір як цілісне комунікативне середовище, «у якому присутні комунікатори в процесі комунікативної діяльності» [3, с. 297]. На думку Б.М. Гаспарова, щоби створити або інтерпретувати повідомлення, суб'єкту необхідно відчувати середовище, скласти про нього уявлення, створити духовну «картину світу», у якому існує даний мовний артефакт. На думку дослідника, у комунікативний простір включаються також «такі властивості мовного повідомлення, як тональність, предметний зміст та загальне інтелектуальне середовище, до якого цей зміст належить», а також уявлення про комунікативну ситуацію кожного з учасників» [3, с. 295].

Найбільш поширеними варіантами розуміння комунікативного простору є наступні:

- комунікативний простір як географічний простір, у якому відбувається процес комунікації, здійснюються комунікативні дії (світовий комунікативний простір, регіональний комунікативний простір, комунікативний простір окремих країн, міст тощо);
- комунікативний простір як різновид соціального простору (поряд з культурним, правовим та інше);
- комунікативний простір як комунікативне середовище суспільства певного рівня соціального розвитку (комунікативний простір громадянського суспільства, комунікативний простір публічного управління, комунікативний простір бізнесу тощо);
- комунікативний простір як комунікативне середовище певній галузі наукової та професійної діяльності (комунікативний простір міжкультурної комунікації, науковий комунікативний простір, освітній комунікативний простір тощо)
- комунікативний простір як комунікативне середовище соціального інституту (політичний комунікативний простір, публічно-управлінський комунікативний простір, медіа комунікативний простір, тощо);
- комунікативний простір як проксемічний простір (актуальний комунікативний простір, суб'єктами якого стають учасники спільної діяльності та спілкування).

Деякі дослідники ототожнюють комунікативний простір з поняттям дискурсу, та класифікують за різноманітними критеріями:

- за різновидами літературної мови (комунікативний простір розмовної мови, комунікативний простір наукової статті, комунікативний простір художнього тексту тощо);
- за засобами здійснення комунікації (вербальний комунікативний простір, невербальний комунікативний простір тощо);
- за типами носіїв інформації (віртуальний комунікативний простір, комунікативний простір Інтернету, друкований комунікативний простір);
- за функціональними параметрами дискурсу (ігровий комунікативний простір, освітній комунікативний простір тощо) [10].

Представники сучасної філософської науки, яка ґрунтується на засадах комунікативної парадигми суспільного розвитку (Н. Луман, Ю. Хабермас), вважають комунікацію визначальною для соціального розвитку та обґрунтовують значення комунікативної етики відповідальності для ціннісної трансформації та духовно-морального оновлення суспільства, розв'язання різноманітних політичних та соціальних конфліктів та вирішення екологічних проблем суспільства. Засновник системної теорії Н. Луман розуміє суспільні системи як комунікативні та розглядає комунікації як елементи соціальної системи, у яких «не дія, а лише комунікація є завжди присутньою соціальною операцією та, водночас, операцією, що запускається завжди, коли утворюються

соціальні ситуації». Сама комунікація, за Н. Луманом, складається з інформації, повідомлення і розуміння як єдиного цілого, причому вона являє собою самодостатню систему, в якій «лише комунікація може здійснювати комунікацію». Комунікація здійснюється за допомогою синтезу трьох складових: інформації, повідомлення цієї інформації і селективного розуміння або нерозуміння повідомлення та інформації, що в нього закладено. В єдності інформації, повідомлення і розуміння, за Н. Луманом, утворюються смисли, які складаються в системи за допомогою комунікацій. У свою чергу, смисл має три виміри: предметний, часовий і соціальний. У соціальному вимірі відбувається становлення відносин з іншими системами за допомогою «дій» і «переживання», або діяльності і саморефлексії [18].

Ю. Хабермас в розробленій ним теорії комунікативної дії, розглядає комунікативно-структуровані життєві світи, а самі комунікативні дії бачить в якості «середовища, що відтворює цілком весь життєвий світ» [16, с. 309]. У парадигмі взаєморозуміння, актуальність якої філософ обґрунтовує у своїй теорії, комунікативно-раціональна дія спрямована на раціональне досягнення порозуміння щодо загальних тлумачень життєвого світу та орієнтації у діяльності. Просторові категорії пронизують весь дискурс комунікативної дії і життєвих світів, Ю. Хабермас виділяє ресурс культурних цінностей, який розуміється як «запас знань, з якого учасники комунікативних дій, що прагнуть домовитися про що-небудь в цьому світі, черпають інтерпретації, що націлені на досягнення консенсусу» [16, с. 353]. Отже, на відміну від стратегічної «волі до влади» (Ф. Ніцше), розглядається «воля до взаєморозуміння», взаємовизнання, де інший постає як суб'єкт, до думок якого прислухаються та цінності якого поділяють, закладається основа для сприйняття та визнання іншого як рівноправного та вільного суб'єкта та формування толерантного ставлення до альтернативних думок і життєвих світів. Комунікативний принцип взаємності є етичним та закладає основи ціннісного гуманістичного ставлення один до одного, адже раціональне взаєморозуміння між людьми або спільнотами неможливе без нормативного фундаменту їх взаємного визнання як розумних, самодостатніх та зрілих персон. Таке ставлення забезпечується довірою до іншого, коли можна прогнозувати або очікувати певної поведінки від іншого. Ці очікування утворюють образ ситуації та наочно постулюють традиційні життєві форми і структури соціокультурної спільноти, які викликають довіру та забезпечують людське взаєморозуміння щодо основних смислових взаємозв'язків повсякденності. За Ю. Хабермасом, завдяки комунікативним діям у життєвому світі відбувається відтворення культурних цінностей, соціальна інтеграція і соціалізація [16].

Російський дослідник соціальної комунікації О.В. Соколов висловлює думку, що еволюція людської культури є за своєю природою соціально-комунікативною еволюцією, оскільки складовими культури бачить культурну спадщину і культурну діяльність, яка, в свою чергу, представляє творчість (створення культурних цінностей), соціальну комунікацію (зберігання і поширення створених цінностей) і практичне використання цих цінностей [14, с. 7].

Питанням ключової ролі комунікації в соціальному вимірі в сучасних дослідних парадигмах піднімається в роботах В.М. Козакова, І.П. Сусова, Б.М. Ахіджак і М.П. Ахіджакової та ін. [1; 5; 15]. За І.П. Сусовим, актор не тільки створює, а й контролює комунікативний простір [15]. Кожному учаснику комунікативного простору притаманна індивідуальна картина світу, тобто риси його особистого буття, взаємодії зі світом, умови його існування в світі. Про особливості картини світу учасників комунікації говорять і дослідники міжкультурного спілкування Б.Н. Ахіджак і М.П. Ахіджакова, які приходять до висновку, що «спільне у свідомому розумінні комунікантів є необхідною передумовою мовного спілкування. Неповна спільність є причиною непорозуміння та комунікативних бар'єрів в міжкультурному спілкуванні» [1, с. 21]. В.М. Козаков називає ціннісні протиріччя основним бар'єром для формування взаєморозуміння у сучасному публічно-управлінському комунікативному просторі взаємодії держави і громадянського суспільства [5].

Проблемам сучасної трансформації комунікативного простору та мережевого суспільства, присвячене фундаментальне дослідження іспанського соціолога М. Кастельса «Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура». Аналізуючи нові форми сучасних соціальних комунікативних практик, домінуючих в мережевому суспільстві, М. Кастельс вводить поняття «простір потоків». Під потоками науковець розуміє «цілеспрямовані, повторювані, програмовані послідовності обмінів і взаємодій між фізично роз'єднаними позиціями, які займають соціальні актори в економічних, політичних і символічних структурах суспільства» [4, с. 324]. На думку багатьох дослідників, в просторі потоків все більший вплив на бажання і поведінку комунікантів, на вектори розвитку комунікативного простору надають прагматичні комунікації - політичні, рекламні тощо. Низка науковців приходять до висновку, що у сучасних умовах «географія, культура та релігія не обов'язково накладаються одна на одну», тобто комунікативний простір структурується на основі спільних цілей, цінностей та інтересів соціальних акторів [13]. Науковці говорять про створення спільного комунікативного простору, який визначає життєвий світ учасників комунікацій, все частіше зосереджують увагу на нових просторових формах і процесах, характерних для глобалізованого світу [2; 14].

Таким чином, в сучасних дослідженнях комунікативний простір виступає як складний соціокультурний феномен, а його основними характеристиками стають швидкоплинність і багатовимірність, які актуалізують вивчення та осмислення вимірів цього простору і прогнозування нових його ускладнень в умовах інформаційного суспільства та глобалізації. Не зважаючи на відмінності в розумінні комунікативного простору і дослідницьких інтересах, науковцями в якості основних проблем його функціонування названо проблему взаємодії та взаємообмінів в умовах існування паралельних життєвих вимірів та проблему взаєморозуміння, яка пов'язана з ціннісними аспектами функціонування комунікативного простору. Комунікативний простір соціуму завжди є ціннісно навантаженим, оскільки в ньому встановлюються людські взаємостосунки, а людини, що

живе поза аксіологічним простором, не існує. Оскільки домінуючою тенденцією сучасного комунікативного простору є його віртуалізація, більш актуальним стає розвиток гуманістичних цінностей поваги та визнання унікальності кожного з учасників комунікації. Рішення цих проблем вимагає спільних зусиль науковців і практиків, які вибудовують комунікативний простір сучасного соціуму. Так, М. Кастельс зазначає, що «якщо ми не побудуємо спільний культурний та фізичний світ між двома формами простору (простір місць і простір потоків), нас чекає життя паралельних світів, у яких час не може збігатися, бо вони деформовані різними вимірами» [4, с. 342]. Актуальною для вирішення проблем взаємодії і розуміння в сучасному комунікативному просторі є концепція культури діалогу, взаємодії та розвитку гуманістичних цінностей буття, які передбачають глибинну повагу до людини та визнання її прав як беззаперечної цінності суспільного існування.

Висновки.

1. В сучасному глобальному комунікативному просторі аксіологічний вимір набуває особливого значення, оскільки як взаємодія, так і розуміння стикаються, перш за все, з ціннісними відмінностями і конфліктами. При цьому універсальні гуманістичні цінності виступають беззаперечною підставою для формування та розвитку універсального комунікативного простору на засадах «волі до взаєморозуміння», без якої неможливо людське існування.

2. Не зважаючи на відмінності у науковому трактуванні комунікативного простору, в якості основних проблем його функціонування названо проблему взаємодії та взаємообмінів, а також проблему взаєморозуміння, яка пов'язана з ціннісними аспектами функціонування комунікативного простору. Комунікативний простір соціуму завжди є ціннісно навантаженим, оскільки в ньому встановлюються людські взаєностосунки, а людини, що живе поза аксіологічним простором, не існує.

3. Для розвитку взаємодії і розширення розуміння необхідне визнання системоутворюючих цінностей культури людської взаємодії, у яких міститься вся повнота ціннісного світу, цінності діалогу в умовах ускладнення та збагачення комунікативного простору сучасного соціуму.

Список використаних джерел.

1. Ахиджак Б.Н., Ахиджакова М.П. Парадигмы языкового сознания в межкультурном общении / Б.Н. Ахиджак, М.П. Ахиджакова // Вестник Адыгейского государственного университета. Сер. Филология и искусствоведение. 2014. - Вып. 2 (140). - С. 18-22.
2. Гак В.Г. Пространство времени / В.Г. Гак // Логический анализ языка. Язык и время. - М.: Индрик, 1997. - С. 122-133.
3. Гаспаров Б.М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования / Б.М. Гаспаров // М.: «Новое литературное обозрение», 1996. — 352 с.
4. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Мануэль Кастельс // Пер. с англ. Под научн. ред. И.О. Шкаратана. — М.: ГУ-ВШЭ, 2000. — 608 с.
5. Козаков В.М. Соціально-ціннісні засади державного управління в Україні: Монографія / В.М. Козаков // - К.: Вид-во НАДУ, 2007. - 284 с.
6. Комунікативна парадигма суспільного розвитку: навч. посіб. / О.В. Соснін, А.М. Михненко, Л.В. Литвинова. — К.: НАДУ, 2011. — 220 с. ISBN 978-966-1617-03-1.
7. Конечкая В. П. Социология коммуникации: учебник / В. П. Конечкая // - М.: Междунар. ун-т бизнеса и упр., 1997. - 304 с.
8. Литвинова Л.В. Ціннісні та соціокультурні орієнтації сучасних публічних службовців України / Л. В. Литвинова. // «Інвестиції: практика та досвід». - 2019. - № 10. — С. 78-83. DOI: [10.32702/2306-6814.2019.10.78](https://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.10.78)
9. Миронов В.В. Современное коммуникационное пространство как фактор трансформации культуры и философии / В.В. Миронов // Вестник Московского университета. - Сер. 7. - Философия, 2006. - № 4. - С. 27-43.
10. Осипова Е.А. Коммуникативное пространство современного социума: научные подходы к пониманию и современные проблемы функционирования [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/v/kommunikativnoe-prostranstvo-sovremennogo-sotsiuma-nauchnye-podhody-k-ponimaniyu-i-aktualnye-problemy-funktsionirovaniya>. (Дата звернення 28.04.2019 р.).
11. Публічне управління: теорія і практика: монографія / авт. кол.: Ю.В. Ковбасюк, В.П. Трощинський, М.М. Білинська та ін.; за заг. ред. Ю.В. Ковбасюка. — Київ. : НАДУ, 2011. — 204 с.
12. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации / Г.Г. Почепцов // Киев: Рефл-бук: Ваклер, 2001. - 432 с.
13. Риддерстрале И., Нордстрем К. Караоке-капитализм. Менеджмент для человечества / И. Риддерстрале, К. Нордстрем // СПб.: Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2004. - 328 с.
14. Соколов А.В. Общая теория социальной коммуникации: Учебное пособие / А.В. Соколов // СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2002 г. — 461 с.
15. Сусов И.П. Говорящая личность в лингвосоциальном и лингвопрагматическом пространствах / И.П. Сусов // Социальная стратификация языка: материалы межвуз. конф. Пятигорск. гос. пед. ин-та иностр. яз. Пятигорск, 1989. - С. 57-59.
16. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне [пер. с нем.] / Ю. Хабермас // М.: Весь мир, 2003. - 416 с.

17. Шарков Ф.И. Коммуникология: основы теории коммуникации / Ф.И. Шарков // М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К.», 2010. – С. 385-415.
18. Luhmann D. Okologische Kommunikation: Kann die moderne Gesellschaft sich auf ökologische Gefährdungen einstellen? – Oplanden, 1986. – pp.23
19. McLuhan Marshall. Fiore Quentin. The Medium is The Message / Marchall McLuhan. - Warfond: The Penquin Press, 1967. - 160 p.
20. Shannon C.E. A Mathematical Theory of Communication // Bell System Technical Journal, vol. 27, 1948, pp. 379-423.

References.

1. Ahidzhak, B.N. and Ahidzhakova, M.P. (2014), "Paradigms of linguistic consciousness in intercultural communication", *Vestnik Adygejskogo gosudarstvennogo universiteta. Ser. Filologija i iskusstvovedenie*, vol. 2 (140), pp. 18-22.
2. Gak, V.G. (1997), "The space of time", *Logicheskij analiz jazyka. Jazyk i vremja*, Indrik, Moscow, Russia, pp. 122-133.
3. Gasparov, B.M. (1996), "Language, memory, image", «Novoe literaturnoe obozrenie», Moscow, Russia, P.352.
4. Kastel's, M. (2000), *Informacionnaja jepoha: jekonomika, obshhestvo i kul'tura* [Information Age: Economics, Society and Culture], GU-VShJe, Moscow, Russia, P.608.
5. Kozakov, V.M. (2007), *Socialjno-cinnisni zasady derzhavnogho upravlinnja v Ukrajinі* [Socio-Valuable Principles of Public Administration in Ukraine], Vyd-vo NADU, Kyiv, Ukraine, P. 284.
6. Sosnin, O.V. Mykhnenko, A.M. and Lytvynova, L.V. (2011), *Komunikatyvna paradyghma suspil'nogho rozvytku* [Communicative paradigm of social development], NADU, Kyiv, Ukraine, P. 220. ISBN 978-966-1617-03-1.
7. Koneckaja, V. P. (1997), *Sociologija komunikacii* [Sociology of communication], Mezhdunar. un-t biznesa i upr., Moscow, Russia, P.304.
8. Lytvynova, L. (2019), "Values and socio-cultural orientations of modern public servants in Ukraine", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 10, pp. 78–83. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.10.78
9. Mironov, V.V. (2006), "Modern communication space as a factor in the transformation of culture and philosophy", *Vestnik Moskovskogo universiteta. - Ser. 7. - Filosofija*, vol. 4, pp. 27-43.
10. Osipova, E.A. "Communicative space of modern society: scientific approaches to understanding and modern problems of functioning", [Online], available at: <https://cyberleninka.ru/article/v/kommunikativnoe-prostranstvo-sovremennogo-sotsiuma-nauchnye-podhody-k-ponimaniyu-i-aktualnye-problemy-funktsionirovaniya> (Accessed 28 Apr 2019).
11. Kovbasjuk, Ju.V. Troshhynskij, V.P. Bilynsjka, M.M. and others (2011), *Publichne upravlinnja: teorija i praktyka* [Public Administration: Theory and Practice], NADU, Kyiv, Ukraine, P. 204.
12. Pohepcov, G.G. (2011), *Teorija komunikacii* [Communication Theory], Refl-buk: Vakler, Kiev, Ukraine, P. 432.
13. Ridderstrale, I. and Nordstrem, K. (2004), *Karaoke-kapitalizm. Menedzhment dlja chelovechestva* [Karaoke capitalism. Management for Humanity], Stokgol'mskaja shkola jekonomiki v Sankt-Peterburge, SPb., Russia, P. 328.
14. Sokolov, A.V. (2002), *Obshhaja teorija social'noj komunikacii: Uchebnoe posobie* [General Theory of Social Communication: Study Guide], Izd-vo Mihajlova V. A., SPb., Russia, P.461.
15. Susov, I.P. (1989), "Talking person in lingual social and linguistic pragmatic spaces", *Social'naja stratifikacija jazyka* [Social stratification of the language], *Materialy mezhvuz. konf. Pjatigorsk. gos. ped. in-ta inostr. jaz. Pjatigorsk* [Materials of the inter-university conference Pyatigorsk. state ped. Inst. lang Pyatigorsk], pp. 57-59.
16. Habermas, Ju. (2003), *Filosofskij diskurs o moderne* [The philosophical discourse on modernity], Ves' mir, Moscow, Russia, P. 416.
17. Sharkov, F.I. (2010), *Kommunikologija: osnovy teorii komunikacii* [Communicology: the basics of communication theory], Izdatel'sko-torgovaja korporacija «Dashkov i K.», Moscow, Russia, pp. 385-415.
18. Luhmann D. Okologische Kommunikation: Kann die moderne Gesellschaft sich auf ökologische Gefährdungen einstellen? – Oplanden, 1986. – pp.23
19. McLuhan Marshall. Fiore Quentin. The Medium is The Message / Marchall McLuhan. - Warfond: The Penquin Press, 1967. - 160 p.
20. Shannon C.E. A Mathematical Theory of Communication // Bell System Technical Journal, vol. 27, 1948, pp. 379-423.

Стаття надійшла до редакції 26.06.2019 р.